

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2022, 9: 131-157

Nûreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) Özelinde Mâtürîdî Düşüncede Haber Teorisi ve Hadislerin Kullanımı

News Theory and Use of Hadiths in Mâturîdî Thought in the Specific of Nûr al-Dîn al- Şâbûnî (D. 580/1184)

نظرية الأخبار واستخدام الأحاديث في الفكر الماتوريدي في خصوصية نور الدين الصابوني (ت. 580/1184)

Hasan Eryılmaz

Dr., Hasbekli Hafız Mü'min Akan Anadolu İmam Hatip Lisesi, Kayseri/Türkiye
Dr., Hasbekli Hafız Mu'min Akan Anatolian Imam Hatip High School, Kayseri/Türkiye
hasaneryilmaz85@gmail.com
ORCID: orcid.org/0000-0001-5343-6981

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 02.09.2022

Kabul Tarihi | Accepted Date: 31.12.2022

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2022

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7496360>

Atıf/Citation / اقتباس : Eryılmaz, Hasan. "Nûreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) Özelinde Mâtürîdî Düşüncede Haber Teorisi ve Hadislerin Kullanımı". *HADITH* 9 (Aralık 2022), 131-157. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7496360>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Hasan Eryılmaz)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية /

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

Nûreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) Özelinde Mâtürîdî Düşüncede Haber Teorisi ve Hadislerin Kullanımı

Dr. Hasan Eryılmaz

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis
Haber
Kelam
Mâtürîdîlik
Sâbûnî

Hadis âlimleri haberlerin sıhhat açısından değerlendirilmesini ve sözün gerçek sahibine izafe edilmesini sağlayacak bir metod geliştirme konusunda yoğun mesâî harcamış ve adına "Hadis Usûlü" denilen bir müktesebat ortaya koymuşlardır. Bu sayede rivayetin sahihini sakîminden ayırma gayesiyle ilmî bir gelenek ihdas edilmiştir. Aynı şekilde Müslümanların farklı inanç ve fikir çevreleri ile karşılaşmaları sonucunda İslam akîdesinin sağlamlığını sürdürmek, İslam inancına yönelik saldırıları etkisiz kılmak maksadıyla kelam ilmi ihdas edilmiştir. Ehl-i Sünnet geleneğinde her iki disiplinin güçlü bir ilişkisi vardır. Hadis ilmi ile Ehl-i Sünnet kelamı arasındaki bu bağın tetkiki eskiden olduğu gibi günümüz hadis ilmi açısından da önem arz etmektedir. Bu makalede Ehl-i Sünnet kelamının iki temsilcisinden biri kabul edilen Mâtürîdîliğin mevcut hadis ilmine katkısı ve bu alandaki özgün yönleri Mâtürîdîlik anlayışının benimsenmesinde önemli bir yere sahip olan Nûreddin es-Sâbûnî'nin (ö. 580/1184) çalışmaları üzerinden ele alınacaktır. Çalışmada Mâtürîdîlerin bilgi teorisi bağlamında hadis sıhhat tespit ve anlama metodu üzerinde durulacaktır. Sâbûnî ile birlikte h. 6. yüzyıla kadar yaşayan âlimlerin çalışmalarından da yararlanılacaktır. Bu sayede rivayetlerin gelenek içerisinde anlaşılıp yorumlanmasındaki keyfiyet ve kelam sisteminde kullanım biçimleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

News Theory and Use of Hadiths in Mâturîdî Thought in the Specific of Nûr al-Dîn al-Şâbûnî (D. 580/1184)

Keywords:

Hadîth
News
Kalâm
Mâturîdism
Şâbûnî

Abstract

The hadith scholars spent a lot of time on developing a method that would enable the news to be evaluated in terms of soundness and attributed to the true owner of the word, and they introduced a body of knowledge called "Hadith Method". In this way, a scientific tradition has been established with the aim of separating the authentic of the narration from fabrications. Likewise, the science of kalam was created in order to maintain the soundness of the Islamic creed and to neutralize the attacks on the Islamic faith as a result of the encounters of Muslims with different belief and opinion circles. Both disciplines have a strong relationship in the tradition of Ahl as-Sunnah. The examination of this connection between the science of hadith and the word of Ahl as-Sunnah is important for today's hadith science as it was in the past. In this article, the contribution of Maturidism, which is accepted as one of the two representatives of Ahl al-Sunnah theology, to the current science of hadith and its original aspects in this field will be discussed through the works of Nureddin es-Sabûnî (d. The study will focus on the method of determining and understanding the authenticity of the hadith in the context of the Mâturîdîs theory of knowledge. Along with Sabuni, the works of scholars who had lived up to the 6th century will also be cited. In this way, it will be tried to determine the quality of understanding and interpreting the narrations within the tradition and the way they are used in the kalam system.

Extended Abstract

News Theory and Use of Hadiths in Mâtürîdî Thought in the Specific of Nûr al-Dîn al- Şâbûnî (D. 580/1184)

The Supreme Creator has never left man unattended. He also guided him by sending prophets along with superior qualities such as reason and conscience. Humanity, starting from the creation of Adam until the end of time, has witnessed and will witness the peace and tranquility of the institution of prophethood directing him to the right. For every believer who witnessed the message of a prophet, this calmness was manifested in the form of solving an ordinary problem in his daily life with a divine touch. In those who did not witness this notification, it occurred in the form of clinging to the news that conveyed the prophet's message truly. However, this method has become the subject of discussions over time due to some commentaries on the reliability of the source. Under this force majeure situation, religious scholars spent a lot of time on developing a method that would enable the news to be evaluated in terms of soundness and attributed to the real owner of the word, and they introduced a body of knowledge called "Hadith Method". In this way, an institutionalized method has been established with the aim of separating the authentic narration from fabrications. Likewise, the science of kalam was created in order to maintain the soundness of the Islamic creed and to neutralize the attacks on the Islamic faith as a result of the encounters of Muslims with different faiths and ideas. Conveying the news has been regarded as a reliable reference source, especially in terms of providing precise information in the theology of Ahl as-Sunnah. According to this, the first source of the narration used when dealing with the issues is the Qur'an, and the second is the Prophet. Examining this strong bond between the science of hadith and the word of Ahl as-Sunnah is important for today's hadith science as it was in the past. In this context, it will be useful to reveal the principles in the method of narration by determining the contribution and original aspects of Mâturidism, which is accepted as one of the two representatives of Ahl al-Sunnah theology, to the existing science of hadith.

At this point, it was preferred to concentrate on the studies of Nûreddin es-Sâbûnî, who made the Mâtürîdî science tradition endearing to all members of the society, since there was no independent study on the subject before and he used plenty of narration material in his works. In addition to the narrations used by Nureddin al-Sabûnî, it has been tried to make some determinations about how he understood, interpreted and used them in the kalam system.

The research is built on the methods and acceptances of using the hadiths in Nureddin es-Sâbûnî's most important work, "el-Kifâye fi'l-Hidaye". The reason why we put this work in the center is primarily that it is the reference work of Mâtürîdî akâidi and that it is accepted as one of the most

important reference sources of the sect in the post-Sâbûnî period. Again, the idea of including many accounts in the work without giving sources and attributions and revealing the use of these accounts in the kalam system prompted us to do this study. In this way, it is aimed to reveal the relationship between the Maturidis and the hadith material they use to support their views, by considering the narrations from different perspectives. In this context, it will be tried to determine whether the claim that "Maturidi theologians look at the hadiths only as filling materials in the kalam systems" by determining the value given to the narrations by the Maturidis, how they are perceived and how much they are affected by them, in particular Sabuni, who is an unpretentious and modest scholarly character. It is understood that the processing, soundness, value and relationship of the hadiths mentioned in "al-Kifâye fi'l-Hidaye" deserve to be studied. As we can determine, Sabuni included more than two hundred narrations on different subjects in his works named "al-Kifâye", "al-Bidâye" and "al-Müntekâ". Among these works, especially al-Müntekâ, there is a serious hadith material about the virtues of the prophets. However, the fact that the subject is completely within the limits of theology and that the concern for authenticity has been abandoned from time to time, especially in the hadiths in the context of virtuousness, has led us to al-Kifâye, which is a purely theological book. With the concern that the benefits of the book will be limited and will cause some difficulties in determining the point of view of hadith on theological issues, in this study, only the merfû hadiths in al-Kifâye will be emphasized. However, other resources will also be utilized to the extent necessary.

Our work consists of an introduction and two main parts. In the introduction, the subject, importance, scope, limitations, method and resource value of the research are discussed. In the first part, news theory is emphasized in order to shed light on the world of thought of Nûreddin es-Sâbûnî.

The second part of our study is devoted to the use of hadith in Sabuni's works. In this part of the article, the narration phrases used by Sabuni in the kalam system and the methods he followed will be discussed and its similarities and differences with the traditional hadith method will be tried to be revealed.

Throughout the study, we primarily tried to benefit from the authenticated editions of all the works of Nûreddin es-Sâbûnî. There are also different editions of Nûreddin es-Sâbûnî's theological work titled "el-Kifâye fi'l-Hidaye", which is the main subject of our study. As the most important secondary source, the work titled "el-Bidâye fi Usûlid-Dîn", which was published by the Presidency of Religious Affairs Publications with the recommendation of the High Council of Religious Affairs, and whose verification and analysis belonged to Bekir Topaloğlu, was used. Again, it would be useful to commemorate the work titled "al-Müntekâ min İsmeti'l-Anbiyâ" written by Sâbûnî on the subject of virtue, to which he attaches special importance, and which we have benefited from especially in terms of hadith interpretation.

ملخص موسع

نظرية الأخبار واستخدام الأحاديث في الفكر الماتوريدي في خصوصية نور الدين الصابوني (ت. 580 / 1184)

لم يترك الخالق عزّ وجلّ الإنسان دون رعاية، فقد أرشده بإرسال الأنبياء عليهم الصلاة والسلام بصفات مثلى كالعقل والضمير. وإنّ الإنسانية من خلق آدم حتى آخر الزمان قد شهدت سلام وسكينة مقام النبوة التي تُوجه الخلق إلى جادة الصواب دائماً. والمؤمن الذي آمن برسالة النبي صلى الله عليه وسلم شاهد كيف تجلّى هذا الهدوء في حلّ مشكلة عادية في حياته اليومية بلمسة إلهية. ومن لم يشهد ذلك فقد كان في ناقلاً لخبر دعوة الرسول صلى الله عليه وسلم. ومع ذلك فقد أصبحت هذه الطريقة مثار نقاشات مع مرور الزمن، بسبب بعض الملاحظات على مصداقية المصدر. في ظلّ هذه الحالة القاهرة قضى الكثير من علماء الدين وقتاً طويلاً في تطوير طريقة تُمكن من تقييم الخبر من حيث صحته ونسبته إلى صاحبه الحقيقي، وقدّموا مصطلحات تسمى "منهج الحديث". وبهذه الطريقة تمّ تشكيل مُختبر دقيق بهدف فصل الخبر الصحيح عن الضعيف. بالمقابل تمّ إنشاء علم الكلام من أجل الحفاظ على سلامة العقيدة الإسلامية، ودحض الاعتداءات عليها نتيجة لقاءات المسلمين بغيرهم من أصحاب الديانات والأفكار المختلفة. يُعتبر الخبر مصدرًا مرجعيًا موثوقًا به إذا توفرت فيه المعلومات الصحيحة الدقيقة في منهج أهل السنة والجماعة. وبناءً على ذلك فإنّ المصدر الأول للرواية في معالجة القضايا هو القرآن الكريم، والثاني هو السنة النبوية. إنّ هذه الرابطة القوية بين علم الحديث وعقيدة أهل السنة مهمة لعلم الحديث كما كان في الماضي. في هذا السياق سيكون من المفيد الكشف عن القواعد في منهج الرواية من خلال تحديد مساهمة الماتريديّة وجوانبها الأصلية.

في هذه المرحلة، كان من المفضل التركيز على أعمال نور الدين الصابوني الذي جعل الفكر الماتريديّ مُحبباً لجميع أفراد المجتمع، حيث لم تكن هناك دراسة مُستقلة عنه من قبل، واستخدم الكثير من الروايات في كتابه، بالإضافة إلى الروايات التي استخدمها نور الدين الصابوني فقد حاول تبين بعض التعريفات حول كيفية فهمه لها وتفسيرها واستخدامها في علم الكلام.

بُني هذا البحث على طُرق وقبول استخدام الأحاديث النبوية في أهمّ أعمال نور الدين الصابوني "الكفاية في الهداية". وسبب وضعنا هذا العمل في المركز هو أنّه عمل مهم للفكر. ومما دفعنا للقيام بهذه الدراسة هو فكرة تضمين العديد من الروايات دون ذكر المصادر والإسناد، والكشف عن استخدام هذه الروايات في علم الكلام. وبهذه الطريقة نستطيع الكشف عن العلاقة بين الماتريديين ومادة الحديث التي يستخدمونها لدعم آرائهم، من خلال النظر في الروايات من وجهات نظر مختلفة. في هذا السياق سأحاول تحديد ما إذا كان الادعاء بأن "علماء الدين الماتريديين ينظرون إلى الأحاديث فقط على أنها مواد ملء في علوم الكلام" من خلال تحديد القيمة المعطاة للروايات من قبل الماتريديّة، وكيف يتم فهمها ومقدارها والتأثير بها، ولا سيما الصابوني بشخصيته المتواضعة. ومن المعلوم أن معالجة الأحاديث المذكورة في "الكفاية في الهداية" وصحتها وقيمتها وعلاقة هذه الأحاديث تستحق الدراسة. كما يمكننا أن نقرر أن الصابوني ضمّ أكثر من مائتي رواية حول مواضيع مختلفة في مؤلفاته المسماة "الكفاية" و "البداية" و "المنتقى". من بين هذه الأعمال خاصة "كتاب المنتقى" فهناك مادة الحديث التي تُعنى بفضائل الأنبياء. ومع ذلك فالحقيقة أنّ الموضوع يقع تماماً ضمن حدود علم الكلام وأن الاهتمام بالأصل قد تمّ التخلي عنه من وقت لآخر، خاصة في الأحاديث في سياق الفضيلة، قادتنا إلى كتاب "الكفاية" وهو كتاب في علم الكلام. وفي هذه الدراسة سنحرص ألا يزداد ويطول الكلام دون تقديم أي منفعة، فالإطالة تسبب بعض الصعوبات في تحديد وجهة نظر

الحديث في المسائل الكلامية، وسيتم التأكيد فقط على الأحاديث المرفوعة في "الكفاية". ومع ذلك سنستعين بمصادر أخرى بالقدر اللازم.

يتكون عملنا هذا من مقدمة وجزئين رئيسيين. في المقدمة ناقش الموضوع وأهميته وحدوده والقيود وطريقة البحث وقيمة المصادر. وفي الجزء الأول سنأكد على نظرية الأخبار من أجل تسليط الضوء على فكر نور الدين الصابوني.

والجزء الثاني من دراستنا يختص في استعمال الحديث في أعمال الصابوني. في هذا الجزء من المقال ستم مناقشة عبارات الرواية التي استخدمها الصابوني في علم الكلام والأساليب التي اتبعها، وسيتم الكشف عن أوجه التشابه والاختلاف بينها وبين أسلوب الحديث التقليدي.

خلال الدراسة، حاولنا في المقام الأول الاستفادة من الإصدارات الموثقة لجميع أعمال نور الدين الصابوني، وهناك أيضًا طبعات مختلفة من أعمال نور الدين الصابوني الكلامية المسماة "الكفاية في الهداية"، وهي الموضوع الرئيسي لدراستنا. باعتباره أهم مصدر ثانوي، فإن العمل المسمى "البداية في أصول الدين" الذي نشرته منشورات رئاسة الشؤون الدينية بتوصية من المجلس الأعلى للشؤون الدينية، والذي حققه واعتنى "بكير توبالوغلون". سيكون من المفيد إحياء ذكرى العمل المسمى "المنتقى من عصمة الأنبياء" الذي كتبه الصابوني حول موضوع العصمة، والذي يعلق عليه أهمية خاصة، والذي استفدنا منه بشكل خاص من حيث معنى الحديث.

الكلمات المفتاحية: الحديث، الخبر، الكلام، الماتريدية، الصابوني.

Giriş

İlm-i kelim, nass ve aklî çıkarımları merkeze alarak doğru bir itikat ortaya koymayı amaçlamaktadır. İslam toplumunun Hz. Peygamber'in vefatının ardından pek çok siyasî ve sosyal sorunla karşılaşması ve bazı sorunlara doğrudan çözüm üretilememesi, ilm-i kelamı bütün karşıt görüşlere rağmen zorunluluk haline getirmiştir. Bütün kelamî ekollerin Kur'an-ı Kerim'i temel kaynak kabul ettiği bilinmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim'e yönelik bu müspet tavır bazı ekoller tarafından bilhassa sübut problemi gerekçe gösterilerek hadislerle uygulanmamıştır. İlm-i kelamın itikadî konularla ilgili olması nedeniyle nakil yoluyla aktarılan bir bilginin bu alanda delil olamayacağı iddia edilmiştir.¹ Akademik camiamızda yapılan bazı çalışmalar nedeniyle bu kısmi refleks, Ehl-i Sünnet camiasını da içine alarak bütün kelamî ekollerin tavrı gibi yansıtılmaya çalışılmaktadır. Ancak bilhassa Ehl-i Sünnet kelâmının iki temsilcisinden biri kabul edilen Mâtürîdî düşünceye ait kitaplar irdelendiğinde, ekole ait pek çok temel görüşün hadislerle istinat edilerek karara bağlandığı görülmektedir.² Bu noktadan hareketle Mâtürîdî düşünce biçiminin sistemleştiği bir zaman diliminde yaşaması ve rivayet malzemesinden sıklıkla yararlanması gerekçesiyle müteahhir kelamcılardan Nüreddin es-Sâbûnî'nin hadislerle yaklaşımının tetkiki, ekolün hadis kültürünü yansıtması bakımından çalışılmayı hak eden bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma ile kelam sisteminde haberin değeri ve hadisleri kullanımı başlıkları altında Sâbûnî özelinde ekolün hadislerle yaklaşım biçimi ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Sâbûnî'nin Kelam Sisteminde Haberinin Değeri

Bilgi problemi, entelektüel bilme gayretlerinin vücut bulmaya başladığı ilk çağdan itibaren bilginin kaynağı, değeri ve bildiklerimizin realiteye ne düzeyde uygun olduğu soru ve cevaplarını içeren bir disiplin olarak gelişmiştir. Bu disiplin her ekol tarafından kendi ilke ve prensipleri doğrultusunda yeniden yorumlanmış ve birbiri içerisinde tutarlı veriler elde etmede mihenk olarak addedilmiştir. Zira bir düşüncenin gelişmesi, serpilmesi, hatadan ve tezattan varesten kalabilmesi için sağlam zeminlere sabitlenmiş bir bilgi nazariyesine istinat etmesi şarttır. Aksi halde bilginin ne olduğu, neye bilgi deneceği, doğru bilginin nasıl elde edileceği ve kaynaklarının ne olduğu soruları yanıtızsız kalacaktır. Bilgi teorilerinin ilk defa ele alındığı felsefi gelenekte bilgi elde etme yolları olarak akıl ve duyular ön planda tutulmuştur. Bu kapsamda felsefi akımlar, akıl ve duyuya verdikleri ehemmiyet bakımından rasyonalizm, empirizm vs. şeklinde nitelendirilmişlerdir. İslam kelamcıları da bilgi felsefesine ilgi duymuşlar ve eserlerinde ilk sayfaları bilgi nazariyelerine tahsis etmişlerdir.³

¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, (İskenderiyye: Dâru'l-Câmiati'l-Mısıriyye, t.s.), 7-8. Ebû Muhammed Ahmed b. Mahmud b. Ebû Bekir es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Aruçi (İstanbul: İSAM, 2013), 48.

² Furkan Çakır, "Türkiye'de İmam Mâtürîdî Üzerine Yazılan Akademik Makaleler", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdî Literatürü* (İstanbul: Endülüs, 1. Basım, 2018), 354-363.

³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 3-4; Sadru'l-İslâm Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûli'd-Dîn*, thk. Hans Peter Lenz (Kahire: el-Mektebü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1424/2003), 22; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tebziratü'l-*

Bu noktada İslam bilim ve felsefe tarihinde bilgi kuramı temelinin Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/ 944) tarafından atıldığı söylenebilir. Onun İslam kelamına en büyük katkısı bilgi teorisini sistematik bir şekilde ilk defa ortaya koyması ve felsefecilerin akıl ve duyuyu merkeze alan yaklaşımlarına ilaveten haberi de bilgi kaynakları arasına almış olmasıdır.⁴ Mâtürîdî'den sonra haberin bilgi kaynağı olduğu düşüncesi çok geniş tabanlı bir ilmi telakki olarak kendini göstermiştir. Kalam âlimlerinin haberi, bilginin müşahhas bir kaynağı olarak görmelerinde dinin haber statüsündeki vahye, yani nebi ve resullerin kaynaktan muhataplara aktardıkları bilgilere dayanması yatmaktadır. Şayet, bu kanalla gelen bilgi katî ve mutemet bilgi olarak değerlendirilmezse üzerine İslam inancının inşa edildiği zeminin güvenilirliği tartışma konusu olacaktır.⁵

Bu düşüncenin egemen olduğu İslam toplumunda problemleri çözmek için iki temel kaynak referans kabul edilmiştir. Bunlardan birincisi bütün Müslümanların üzerinde hiçbir ihtilaf olmaksızın benimsedikleri ve en titiz şekilde korunarak günümüze kadar gelen Kur'an-ı Kerim, ikincisi ise Hz. Muhammed'in yirmi üç senelik risalet görevince ortaya koyduğu çözüm yolları, uygulama ve bakış açısını sergilemek üzere söz, fil ve takrirlerini aktaran hadislerdir. Fakat kesin bilgi ifade ettiği üzerinde ittifak bulunan birinci başvuru kaynağı Kur'an-ı Kerim, zaman ve mekân değiştikçe ortaya çıkan yeni durumlara karşı çözüm konusunda yeterli görülmemiş ve âyet metinleri kişi ve yorumlara göre farklı şekillerde anlaşılmıştır. Bu durum ikinci başvuru kaynağı olarak hadislerin önemini artırmıştır.⁶

Dinin nakle istinat edilmesi düşüncesi, tarafları ehl-i hadis ve kelamcılar olan farklı iki refleksi beraberinde getirmiştir. Bu noktada ehl-i hadis ile ehl-i kelamı birbirinden ayıran en belirgin özellik ehl-i hadisin zayıf da olsa hadislerle dini bina etme düşüncesine karşın, kelamcıların dini mütevatiren sabit olan haberler üzerine bina etmeyi zarurî olarak görme düşünceleridir. Onlara göre mütevatir, esas olarak Kur'an'dır. Bununla beraber tevatür seviyesine ulaşmış hadislere de ihtiyaç halinde müracaat edilebilir.⁷

Nüreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) de klasik kelim geleneğinin epistemik kabullerinden vareste kalamayarak olgular hakkında farkındalık oluşturmada ve çelişkilerin tespit edilmesinde hayati bir

Edille fi Usûli'd-Din, thk. Muhammed el-Enver Hamid İsa (Kahire: el-Mektebetü'l Ezheriyye, 2011), 125; Ebû Muhammed Ahmed b. Mahmud b. Ebû Bekir es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, thk. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 16; Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü'l-Vehibe, 1996), 50.

⁴ Hüseyin Atay, "Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Bilgi Kuramı", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 189.

⁵ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Âkâid* (Beyrut: Dâru'l-İhyâ-i Türâsi'l-Arabî, 1436), 30.

⁶ Hanefî gelenek içerisinde akıl ve haber arasındaki ilişkinin farklı bir yorumu için bkz. Selahattin Aydemir, "Ehl-i Rey Anlayışının Eleştirel Düşünceye Katkısı", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*, ed. Mahsun AYTEPE- Teceli Karasu (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 504.

⁷ Kamil Çakın, "Ashâbu'l-Hadis Perspektifinden Ehl-i Sünnet", *Dini Araştırmalar Dergisi* 13/24 (2006), 18.

öneme haiz olan bilgi edinme yolları meselesini eserlerinde daha köklü problemlere giriş yapmadan ele almıştır. Sâbûnî, bilgiyi kadim ve hâdis olmak üzere ikiye ayırmıştır.⁸ Bu ayırımı Allah'ın zâtının dışında hiçbir şeye benzememesi gibi ilminin de sonradan var olanların ilminden başka bir şey olduğu fikri etkili olmuştur. Allah'ın kadim ilminin dışında kalan ve hadis olarak tanımladığı diğer ilimleri ise, zarurî ve iktisâbî bilgi olarak temyiz etmiş ve özellikle kesbî bilgi edinme yolları üzerinde hassasiyetle durmuştur. Çünkü zarurî bilgi, kişinin kendi varlığını bilmesi, açlık, susuzluk, acı ve lezzet gibi durumların kesb ve irade olmaksızın idrak edilmesinde bütün canlıların müşterek özelliği olmakla beraber insanoğluna müstesna bir âlim sıfatı kazandıracak hüviyete sahip değildir.⁹

Sâbûnî, iktisâbî bilgiyi ise havas-ı selime, aklî nazar ve doğru haber olarak üçe ayırmıştır.¹⁰ Bu üçlü taksimin sonuncusu olan haber, hakikat ve yalan bilgi ifade etmesi muhtemel sözler olarak tanımlanmıştır.¹¹ Üzerine hüküm bina edilecek haberin hakikate uygun ve doğru olması gerektiği açıktır. Bu sebepten, müteahhir kelamcılar ile birlikte sözün doğru olması kıstasının öne çıkarılması amacıyla haber-i sâdik betimlemesi kullanılmaya başlanmıştır.¹² Bu minvalde Sâbûnî'nin eserlerinde bilgi edinme yolları izah edilirken sade bir şekilde "haber" kelimesi yerine "sâdik haber" terkibi kullanılmıştır.¹³

Berâhime¹⁴ ve Sümeniyye¹⁵ gibi bazı fırkalar tarafından doğru ve yanlış unsurlar bulunabilmesi bakımından haberin bilgi değeri reddedilmiştir. Sâbûnî ise bu iddiaları bilhassa cedel usulünü kullanarak çürütmeye çalışmış ve haberin bilgi ifade eden kaynaklar arasında olması gerektiğini şiddetle savunmuştur.¹⁶ Öyle anlaşılıyor ki Sâbûnî'nin haber kavramı üzerinde bu kadar durmasının arka planında sıradan bireylerin birbirlerine aktardıkları haberlere dayanarak önemsiz bir vaka hakkında malumat elde etmelerinden çok özellikle vahiy ve risalet kanalı ile gelen haberlerin bilgi kaynakları arasında kabul edilmesini sağlama ve onların yakın bilgiler verdiklerini ispat etme düşüncesi yatmaktadır.¹⁷

⁸ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 48.

⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 16.

¹⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 16.

¹¹ Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, 137.

¹² Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 161; Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/346.

¹³ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 16.

¹⁴ İslâm müelliflerine göre Hind telâkkisinde kâinatın hudûsu ve Allah'ın birliği kabul edilmekle beraber nübüvvetin inkar edildiği dini yapı. (Sâbûnî, *el-Bidâye*, 182. (Muhakkikin açıklaması))

¹⁵ Budist inancını benimseyenler için müslüman yazarlar tarafından kullanılan bir terim. (Ahmed Güç, "Sümeniyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 2004), 38/132.

¹⁶ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 48. Bu itirazlar ve onlara verilen yanıtlar için bkz: Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 6-10; Pezdevî, *Usûlî'd-Din*, 18.

¹⁷ Hüseyin Kahraman, *Mâtürîdîlik'te Hadis Kültürü* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 26.

Hemen her kelamcı tarafından haber, bilgi kaynağı olarak kabul görünürken aynı zamanda onun farklı kıstaslara göre değişik şekillerde tasnif edildiği de bir vakadır. Bu taksimlerde çoğunlukla haberin ravi sayısı ya da senedin sıhhati merkeze alınmıştır. Bununla beraber bu iki kıstası birlikte ve dahi bunlardan başka hususları dikkate alan tasnifler de mevcuttur.¹⁸ Sâbûnî doğru haberi, mütevatir haber ve haber-i resul olarak ikiye ayırmıştır.¹⁹ Bu yönüyle ehl-i sünnet kelamcılarına özgü bir tasnif yaptığı söylenebilir. Doğru haberin ilk çeşidi olan mütevatir haber, sözlükte bir şeyin fasılaya uğramadan gelmesi²⁰ anlamında kullanılırken, hadis ıstılahında ise nesilden nesile yalan üzere birleşemeyecek kalabalık bir grup tarafından nakledilen görme ve işitmeye dayalı haberler şeklinde tanımlanmıştır.²¹ Mâtürîdî kelamcıları ise mütevatirin tanımını yapmak yerine genelde özelliklerini anmakla yahut yüzeysel bir tanımla iktifa etmişlerdir.²² Bu noktada gelenek içerisinde mütevatir hakkındaki en derli toplu tanım müellifimiz Sâbûnî tarafından yapılmıştır. Sâbûnî, mütevatir haberi, “Yalan söylemek konusunda ittifak etmeleri tasavvur edilemeyen muhtelif kimselerden çeşitli konularda işitilen haberlerdir.” şeklinde tanımlamaktadır.²³ Ravi sayısı ve yalan üzere bir araya gelememe özellikleri merkeze alınan bu tanım ile o, diğer Mâtürîdî kelamcılardan ayrılarak hadisçilerin yaptıkları tanımlamaya yaklaşmıştır.²⁴ Mütevatir için verilen bu tanım göz önünde bulundurulduğunda, haber getiren kimselerin yalan üzere birleşmesinin aklen imkânsız olma şartı ön planda tutulduğu görülmektedir. Zira Mâtürîdî gelenekte aktarılan haberin kesin olarak zarurî bilgiye taalluk etmesi ve asla bir şüpheye mahal vermemesi gerekmektedir.²⁵ Bu yüzden Sâbûnî, mütevatir haber tanımında bazı taksimlerdeki²⁶ gibi Allah, peygamber yahut diğer insanlardan gelen haberler şeklinde kaynağı esas alan bir tasnif yoluna gitmeden, haberin zarurî bilgi ifade edip etmemesine odaklanmıştır. Bu noktada ona göre insanların tecrübeyle elde ettiği ve herkesin ortak kabulü olan sıradan dünyevî bir bilgi, peygamberden geldiği söylenen ahad bir rivayete göre çok daha muteberdir. Tıpkı geçmiş zamana dair yönetimlerin ve başka uzak ülkelerin varlığı hakkında gelen haberlerin

¹⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsul*, thk. Tâhâ Cabir Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 4/ 227-291.

¹⁹ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 48; *el-Bidâye*, 16; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 7-8; Neseî, *Tebziratü'l-Edille*, 144.

²⁰ Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukrim el-Efriki el-Mısrî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Daru's-Sadr, 1414/1919), 5/ 273-278; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luğa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/88.

²¹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh* (y.y: Dâru'l-Meârif, t.s), 453.

²² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 9; Neseî, *Tebziratü'l-Edille*, 144; Pezdevî, *Usûlid-Din*, 21.

²³ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 16.

²⁴ bkz Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye* (Medine: Mektebetü'l-İlmî, t.y), 16. İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 453. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, (Riyad: Mataatü's-Sefir, 1422), 39; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003), 4/15. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, (İstanbul, Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 91.

²⁵ Pezdevî, *Usûli'd-Din*, 21.

²⁶ Nuri Tuğlu, “Mâtürîdîliğin Hadis Anlayışı”, *Milel ve Nihal Dergisi* 7/2 (2010), 103.

zarurî bilgi ifade etmesi gibi, zikri geçen şartları taşıyan insan kaynaklı haberlerin de zarurî bilgi ifade ettiği kabul edilmektedir.²⁷

Sâbûnî'nin mütevatir haber tanımında vurgulanması gereken bir diğer unsur da “kalabalık bir grup” ifadesinin şart koşulmasıdır. Her ne kadar kalabalığın kaç kişiden müteşekkil olması yönünde umumî bir kanaatten²⁸ bahsedilemese de bir haberin tevatür seviyesine ulaşmasında-bazı istisnalar olmakla beraber-²⁹ hadis, fıkıh ve kelam çevrelerince bu şartın arandığı malumumuzdur.³⁰ Tanımdan da anlaşılacağı üzere Sâbûnî bir haberin mütevatir olması için ravi sayısını esas alan bir tavır geliştirmiştir. Bununla beraber eserlerinde mütevatir için şart koştuğu kesin bir sayı zikredilmemektedir. Ancak mütevatirliğine dikkat çekmek için bazı yerlerde haberin pek çok ravi tarafından rivayet edildiğini belirtir. Örneğin, rü'yet hadisi olarak bilinen rivayetin³¹ yirmi bir sahabi tarafından rivayet edilmesine vurgu yapmış, haberin bu özelliğinden ötürü zarurî bilgi ifade ettiği ve bundan yüz çevirmenin dinden uzaklaşmak olduğunu iddia etmiştir.³² Yine de bu rakamın onun tarafından haberin tevatüre ulaşması için bir alt sınır olarak takdir edildiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Sâbûnî'nin mütevatir tanımında dikkat çeken bir diğer özellik ise mütevatir haberin kesin bilgi ifade ediyor olmasıdır. Buna göre kesinlik olgusunu karşılamayan bir haberin zarurî bilgi kaynağı olduğu söylenemez.³³ Diğer taraftan haberi aktaranların aktardıkları haber hususunda fikir birliği içinde olmaları şart koşulmuştur. Sâbûnî'ye göre üzerinde ittifak edilen haberler ilahî bir kaynağa dayanmasa da kat'i olarak ilim ifade edebilir. Örneğin, bu haberler kanalıyla görmediğimiz bilmediğimiz şehirlerin varlığından şüphe etmeyiz. Eski zamanlarda hüküm sürmüş ülke ve hükümdarları, Hâşim'in cömertliği, Nüşirevân'ın adâleti, Hz. Ali'nin kahramanlıkları ve Ebû Hanife'nin ilmi gibi herkesin malumu olan bilgiler bu haberler kanalıyla nezdimizde sübut bulur.³⁴ Şayet bu tür haberler bilgi kaynaklarından olmasaydı insanoğlu bizatihi kendi babasını, kardeşini, amcasını ve diğer akrabalarını bile tanıyıp bilemezdi.³⁵ Dolayısıyla hayatın doğal akışına uygun olarak

²⁷ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 48; *el-Bidâye*, 16.

²⁸ Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 96-97.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir fi Hadîsi'l-Mütevatir*, thk. Şeref Hicâzî (Mısır: Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, t.s), 9-24.

³⁰ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-Hakâik* (Kahire: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1313), 4/ 212; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi Teşri'l İslâmî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1982), 140.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (y.y: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Tevhîd”, 24; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1431/2010), “İmân”, 299, 300.

³² Sâbûnî, *el-Kifâye*, 158.

³³ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 16.

³⁴ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 52.

³⁵ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 17.

bu haberlerin güvenilir bilgi sunmaları son derece zarurîdir. Bu yönüyle onun mütevatir habere dair verdiği örneklemelerde daha ziyade genel bilgi içeren kelama tahsis edilmemiş konulardan müteşekkil olduğu söylenebilir.³⁶

Her ne kadar Sâbûnî'nin mütevatir tanımında belirtilmese de aklî bir zorunluluk olarak onun şartları arasında sayabileceğimiz kıstaslardan biri de haberin bizzat müşahede eden yahut kendi kulakları ile işitenler tarafından verilmiş olmasıdır. Bu durum işiten ve gören kimsede aktardığı haber ile ilgili bir bilgi oluştuğunu göstermektedir. Şayet haber veren birinin verdiği haber ile ilgili fikrinde bir ilim oluşmamışsa o haber, işiten kimse için de bir ilim ifade etmeyecektir.³⁷ Mâtürîdî, bu sebeple bir insanın dış dünya ile ilişkisini duyular yoluyla sağlamayı bir zorunluluk kabul etmektedir.³⁸

Mütevatir haber çerçevesinde ele alınan konulardan birisi de mütevatir haberin nev'ileridir. Sâbûnî'nin beyanına göre mütevatir haber, lafzî ve manevî olarak ikiye ayrılır. Bu ayrıma göre haber, pek çok ravi tarafından aynı lafızlar ile geldiğinde “lafzî mütevatir” olarak isimlendirilir. Tahsis edilmeksizin mütevatir kelimesi kullanıldığında genel olarak bu mana kastedilmiş kabul edilir.³⁹ Lafzî mütevatirin en yüksek tabakası Hz. Peygamber tarafından bize tebliğ edilen Kur'an-ı Kerim'dir. Hadislerde de bu şartları sağlayarak intikal eden bazı haberler mevcuttur.⁴⁰ Öte yandan ortak noktaya temas eden bir haberin pek çok kanaldan farklı lafızlarla gelmesi ise “manevî mütevatir” veya “mütevatir min ciheti'l-ma'nâ” olarak isimlendirilmiştir.⁴¹ Hadis literatüründe tevatür bulunduğu ifade edilen rivayetlerin ekserisi bu nev'iden kabul edilmiştir.⁴²

Manevî mütevatir olgusunu Sâbûnî'nin de benimsediği görülmektedir. Bilhassa Peygamber mucizelerini haber veren rivayetler, farklı olay ve bağlamlara işaret etmesine rağmen ortak bir paydada buluştukları gerekçesiyle mânevî mütevatir kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ayın ikiye yarılması,⁴³ ağacın yürümesi,⁴⁴ devenin halinden yakınması,⁴⁵ taşın konuşması,⁴⁶ kızartılmış koyun etinin zehirli olduğunu haber vermesi,⁴⁷ ağaç kütüğünün inlemesi⁴⁸ ve bulutun onu devamlı

³⁶ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 16.

³⁷ Tuğlu, *Mâtürîdîlik ve Hadis*, 147.

³⁸ Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, 67.

³⁹ İsmail Lütfi Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 92.

⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 454;

⁴¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar el-Faryâbî (y.y: Dâru't Tayyibe, t.s) 2/631.

⁴² Mahmud Tahhan, *Teysîru'l-Mustalahi'l-Hadîs* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif-i li'n-Neşrî ve't-Tevzî, 1996), 21.

⁴³ Buhârî, “Menâkıb”, 27.

⁴⁴ Müslim, “Zühd”, 74

⁴⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibu'l-Ledûniyye* (Kahire: Mektebetü't-Tevfikiyye, t.s), 1/ 366.

⁴⁶ Müslim, “Fedâil”, 1,

⁴⁷ Buhârî, “Tıbb”, 55.

⁴⁸ Buhârî, “Menâkıb”, 25.

gölgelendirmesi⁴⁹ gibi daha pek çok haber, ortak bir mana olan risaletin ispatı bağlamında tevatür seviyesinde kabul edilmiştir. Öte yandan Hz. Ali'nin kahramanlığı, Hâtim'in cömertliği, Ebû Hanife'nin ilmi ve Nüşîrevan'ın adaleti hakkında anlatılan menkıbelerde olduğu gibi kelimeler ve hadis gibi İslami ilimlerin dışında kalan yaygın halk inanışları çerçevesinde gelen bilgilerin de bu kategoriye girdiği ve kat'i ilim ifade ettiği söylenmiştir.⁵⁰ Sâbûnî'ye göre gerek lafzî gerek manevî tevatür zorunlu ilim ifade ettiği için temel iman esasları üzerinde gerçekleştiğinde inkârı failin küfrüne muciptir. Örneğin Allah'ın cennette görülmesi ile ilgili rivayetler tevatür seviyesine ulaştığı için akıl sahibi kimselerin bu haberleri zanna yahut yanlış yoldakilere uyararak inkâr etmesi asla makul değildir. İnsaf gözüyle bakılıp anlamsız inat ve bağınazlık bir kenara bırakıldığında tevatür derecesine ulaşan bu tür haberlerin inkârı dinden uzaklaşma ve mü'minlerin yolundan sapması ile sonuçlanacaktır.⁵¹

Buraya kadar Sâbûnî'nin mütevatir haber ile ilgili aktardıklarından onun meseleyi epistemolojik olarak ele aldığı ve bu haber türünün bilgi değerini açıkça kabul ettiği görülmektedir. Müellifin kelimeler geleneğine aidiyetiyle hadisçilerden farklı bir haber tasavvuru olması sebebiyle bilgi kaynağı ve konu ayırımına gitmeksizin gelen bir haberde nesnellik ve kesinlik arama kaygısı doğaldır. Bu sebeple söz konusu şartları taşıyan her haberin mütevatir olduğu ve zarurî bilgi ifade ettiği düşüncesi hâkimdir. Bu düşünce bizi doğrudan şöyle bir sonuca götürmektedir: Reddedilen Mütevatir haber dünyevî bir işle ilintili olduğunda kişiyi dünya işlerinde hataya yahut zarara sürükleyebilirken imanî bir konuda olduğunda ise muhatabını kesin olarak küfre götürmektedir.

Doğru haberin ikinci çeşidi ise haber-i resuldür. Mâtürîdî geleneğinin en ayırt edici kavramlarından biri olan haber-i resul, İmam Mâtürîdî'nin tanımına göre mucize ile desteklendiğinde doğru bilgi sunması bakımından en açık bilgi kaynağıdır.⁵² Çünkü bu tür haberler peygamberin beraberinde getirdiği destekleyici karinelere sahiptir ve bu yönü ile tatmin edici bilgiler sunmaktadır.⁵³ Peygamberden gelen böylesi vasıflara haiz bir haberin, inkâra şartlanmışlık veya inat olmaması halinde akıl sahipleri tarafından reddi mümkün değildir.⁵⁴ Sâbûnî, bu haber türünü peygamberin öğretileri ya da onun hakkında sahabenin aktara geldikleri bilgiler olarak değerlendirmektedir. Bununla beraber rivayet edilen herhangi bir haberin haber-i resul değerinde kabul görmesi için de bir takım şartlar öne sürmektedir. Bu şartlardan ilki, gelen haberin apaçık bir karine ile teyit edilmesidir ki bu karine peygamberliğin gerekliliklerinden olan mucizeden başka bir şey değildir. Mucize, bir habercinin gerçekten ilahî mesaj getirip getirmediğini gösteren en önemli göstergedir. Dolayısıyla peygamberliği kesin olan bir kimseden gelen haberler, değeri ve bağlayıcılığı

⁴⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmî'u's-Sahîh*. thk. Beşar Avvad Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Menâkıb", 4.

⁵⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 52.

⁵¹ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 158.

⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 8.

⁵³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Âkâid*, 34.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 8.

itibariyle kat'î bilgi ifade etmektedir.⁵⁵ Haber-i resul ile ilgili ikinci şart ise konu hakkında kendisinden daha kesin bilgi içeren başka bir haber kaynağının bulunmamasıdır. Zira hiçbir kimse için peygamberlerden daha kıymetli bir bilgi getirme düşüncesi mümkün değildir. Daha az kıymette bir bilginin Hz. Peygamber'e isnad edilmesi durumunda ise haberin Hz. Peygamber'e aidiyetine şüphe ile bakılmalıdır. Çünkü peygamberler hikmetsiz sözlerden beridirler.⁵⁶ Ancak peygamberden gelen bu tür haberler, yine peygamberden gelen başka karineler ile aklî bir değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır.⁵⁷ Bu yaklaşıma göre haber, mutlak muteber görülmeyle doğruluğunun teyidinde bir hüccete ihtiyaç duyulmuştur. Fakat farklı bir konumda değerlendirilen haber-i resul kavramı dinin tebliğ ve teşriinde yeri doldurulamaz bir yere sahip görüldüğü için sistematik olarak istidlâl bilgiye benzetilse de ifade ettiği ilim bakımından zarurî bilgi kategorisinde değerlendirilmiştir.⁵⁸ Sâbûnî'nin bu tür haberleri vahiy kanalı ile gelen ilahî bilgi ve vahiy dışında peygamberlerden gelen bilgi şeklinde taksim ettiği de söylenebilir. Onun mütevatir haber ve haber-i resul olarak ikiye ayırdığı doğru haber kavramına yüklediği ortak vasıf, sahih olma özellikleridir. Ancak ilk incelemede bu özelliğin hangi değerlendirme ölçüğüne göre verildiği pek açık değildir. Aynı şekilde bu iki haber türünün hangi vasıflar ile diğerinden temyiz edildiği de pek sarîh görünmemektedir. Zira ortada mütevatir haber ve haber-i resulün birbirinden başka şeyler olduğunu ifade edecek ne ravi sayısı ne de sıhhat keyfiyeti gibi durumlar açıkça ifade edilmiştir. Ancak onun mütevatir haberi zarurî bilgi, haber-i resulü ise istidlali bilgi ile tanımlaması, aslında mütevatir haber ile haber-i resulü birbirinden farklı şeyler olarak değerlendirdiğini göstermektedir.⁵⁹ Bu tasarrufu ile onun, haber-i resulü aklî desteğe ihtiyaç duyması gerekçesiyle ikinci dereceden bir bilgi kaynağı olarak gördüğünü; ancak yakınlık yönünden zarurî bilgiye benzettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yine, sübut bulması istidlali çıkarımlara bağlı olan haber-i resulün, zarurî bilgi ile ilişkilendirilmesinin ve doğru haber kategorisinde sayılmasının bir zorunluluktan ileri geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü din, peygamberlerin verdiği haberler üzere kaimdir.⁶⁰ Bu sebeple onun özünü ve beyanını öğrenmek için ihtiyaç duyulan yegâne kaynak peygamberlerdir. Sonuç olarak aklın desteklemesiyle üzerindeki soru işaretlerinden kurtulabilen bir haber türünün haber-i sâdik kapsamına alınıp zarurî bilgiye benzetildiğini ifade edebiliriz.

Mâtürîdî kelamcılarının ait eserlerde haber-i resulün ne tür haberleri ihtiva ettiğine dair açık bir veri bulunmamaktadır. Daha öze indirgemek gerekirse söz konusu eserlerde “haber-i resul yalnızca hadisleri mi kapsar yoksa beraberinde Kur'an-ı Kerim'e de kaynaklık eder mi?” sorusunun cevabı çok net değildir. Konu ile ilgili kelam kitaplarında doğrudan olmasa da satır aralarından birtakım çıkarımlar yapmak mümkündür. Örneğin Sâbûnî, peygamberlerin gerek mucize ile teyit

⁵⁵ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 16.

⁵⁶ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 48.

⁵⁷ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 48.

⁵⁸ Tuğlu, “Mâtürîdîliğin Hadis Anlayışı”, 105.

⁵⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 16. Bkz. Kahraman, *Mâtürîdîlik'te Hadis Kültürü*, 27.

⁶⁰ Pezdevî, *Usûlü'd-Din*, 95.

edilmeleri gerekse ismet sıfatı ile kuşatılmaları neticesinde Allah'ın kullarına gönderdiği kesin birer hüccet olduklarını ifade etmiştir.⁶¹ Buradan hareketle Hz. Peygamber'den neşet eden her türlü bilginin haber-i resul kapsamında değerlendirilmesi olasıdır. Yani gerek Kur'an âyetleri gerekse onunla ilgili bize kadar intikal eden bütün uygulama, tavır ve söylemlerin esasen peygamberlerin haberlerinden olduğu iddia edilebilir. Ancak, Allah tarafından korunacağı garanti edilen Kur'an âyetleri⁶² bir tarafa bırakılacak olursa Hz. Peygamber'den sadır olan bilgi, ismet sıfatı olmayan kişiler kanalıyla aktarılacağı için içerisinde hata ve yalan bulunma ihtimali taşımaktadır. Bu sebeple haber-i resul vasfına haiz olmasına rağmen bir haberin hakikatini araştırmak son derece elzem bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶³

Yine haberin menşei açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, Sâbûnî'nin âyet ve hadisleri haber-i resul kapsamında değerlendirdiği görülecektir. Zira ona göre peygamberden sadır olan bilgiler gerek Kuran âyeti gerekse sözlü-filî ve takriri sünnet şeklinde olsun aynı kaynaktan neşet etmektedir. Bu kaynak vahiyden başkası değildir. Sâbûnî'nin -her ne kadar eserlerinde bu durumu açıkça ifade etmese de- özellikle gelecek hakkında bilgi veren hadislerin pek çok yerde Kur'an tarafından tasdik edilmesi yahut bu haberlerin vakaya uygun düşmesi gibi gerekçelerle söz konusu vahiy türlerini geleneğe uygun olarak "metluv" ve "gayr-i metluv" olarak taksim düşüncesini benimsediği söylenebilir. Örneğin "Benden sonra hilafet otuz sene sürecek",⁶⁴ "Ey Ammar! Seni azgın bir topluluk öldürecek",⁶⁵ "Bana yeryüzünün doğusu ve batısı gösterildi. Ümmetimin hakimiyeti bana gösterilen yerlere ulaşacak."⁶⁶ gibi rivayetler, onun vahiy ürünü olarak gördüğü rivayetlerdendir. Çünkü Sâbûnî'nin ifadesiyle bu haberler, peygamberler tarafından hesap edilerek, ayın durumuna bakılarak, usturlaba ve yıldızlar okuma marifeti ile elde edilmediği gibi recezli⁶⁷ ve secili olmaması nedeniyle kâhin ve münecimlerden de alınmış değildir.⁶⁸ Şayet Sâbûnî hakkında bu çıkarımın aksi iddia edilecek olsa, bu takdirde onun Hz. Peygamber'in haberî mucizelerini kabul ettiği gerçeğini anlamlandırmak pek kolay olmayacaktır. Bu sebeple onun hakkında en tutarlı tavır, hadis ve Hz. Peygamber'in sünnetini Kur'an dışı vahye dayandırdığını kabul etmek olacaktır.

⁶¹ Sâbûnî; *el-Kifâye*, 204.

⁶² Hicr, 15/ 9.

⁶³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 8-9.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şua'yb el-Arnâvut, vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, 1421/2001), 5/220.

⁶⁵ Buhârî, "Salât", 63; Müslim, "Fiten", 70.

⁶⁶ Müslim, "Fiten", 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/123.

⁶⁷ Kadim mânasıyla recez, nazım ve mûsikiyle alâkalı bir terim olup eski Araplar'ın "kasîd, remel, recez" diye adlandırdıkları belirli konulara tahsis edilmiş şiir nevilerinden birinin adıdır. (Tevfik Rüşti Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 509-510)

⁶⁸ Sâbûnî; *el-Kifâye*, 198.

2. Sâbûnî'nin Hadis Kullanımı

Hiz. Peygamber'i görme ve ona iman etme şerefine nail olan sahabiler, ondan sadır olan her söz, fiil ve takriri öğrenmek için üstün bir çaba harcamışlardır. Allah'ın elçisinden görüp öğrendikleri hususlar dışında bir de kendilerinin şahit olmadığı meseleleri başka sahabilerden haber almışlardır. Hiz. Peygamber hayatta iken onun hakkındaki her türlü bilgiye ulaşmak ve ulaştıkları bilgiler ile amel etmede üstün bir çaba sarf etmişler ve edinilen bütün malumatı sonraki nesillere aktarma konusunda da aynı hassasiyeti sergilemişlerdir. Ashab-ı kiram, Hiz. Peygamber'den öğrendikleri hadisleri genelde hıfz ederek bazen de yazıya geçirerek muhafaza etmeye çalışmıştır. Onların bu ulvi gayretleri, zamanla daha da sistemleşip hadis ilminin doğmasına vesile olmuştur. Ravi, mervî ve rivayet kaideleri üzere inşa olunan bu ilim, temelde hadislerin sahihini sakîminden ayırma maksadıyla bir kuşaktan diğere özel yöntemlerle aktarılmıştır. Usul kitaplarında "Tahammülü'l-Hadis" tabiri ile işlenen bu yöntemler başlangıçtan beri sekiz adet olarak tespit edilmiş⁶⁹ olup bu yöntemler doğrultusunda hadisler "haddesena, ahberanâ, enbeenâ, nebeenâ, zekera lenâ ve kâle" gibi lafızlarla bir önceki nesle nispet edilmeye çalışılmıştır. Durum hadis ilmi açısından anlatıldığı gibi temayüz etse de her disiplinin özgül bir takım kavram ve metodoloji benimsemesi kabul edilen bir durumdur. Makalenin bu bölümünde Sâbûnî'nin kelim sisteminde kullandığı rivayet lafızları ve takip ettiği yöntemler ele alınarak geleneksel hadis usulü ile benzeşik ve farklı yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Nûreddin es-Sâbûnî, eserlerindeki hemen her başlık altında görüşlerini temellendirmek üzere âyetlerin ardından hadislerden yararlanmış, pek çok yerde de ilgili ifadeyi alıntılararak rivayetlere atıfta bulunmuştur. Ancak onun hadisleri nakletme konusunda en bariz özelliklerinden bir tanesi metnin ne denli güvenilir olduğunu tespit etmede birçok çevre tarafından en etkili yöntem olarak kabul gören isnad sistemine eserlerinde yer vermemesidir. Gerçi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin vermiş olduğu birkaç örnek⁷⁰ istisna tutulacak olursa ekol imamlarının genelinde şeyhten başlayarak Hiz. Peygamber'e kadar uzanan bir sened keyfiyeti neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Sâbûnî'nin bu hususta mensubu bulunduğu ekolün genel uygulamalarına uygun hareket ettiği söylenebilir. Fakat hadis rivayetlerinde senede yer verilmemiş olması, onun senedleri hiç bilmediği yahut isnad sistemine kıymet vermediği anlamına da gelmemektedir. Zira bazı nakillerde "Rasûlullah'a (s.a.v) kadar ulaştırdıkları bir rivayetle"⁷¹ ifadesini kullanarak rivayetin sahih olduğunu ifade etmiş ve bu sıhhatin senedinde bir inkıta olmamasına vurgu yaparak hadis literatüründen haberdar olduğunu ve isnadın bir hadisin sıhhatine ilişkin en önemli gösterge kabul ettiğini sezdirmiştir. Yine her ne kadar hadisin metnine yer vermese de "Cibril hadisi" olarak bilinen rivayete ait yedi nesilden müteşekkil

⁶⁹ Sema', Kıraat, İcâzet, Münâvele, Kitâbet, İ'lam, Vasiyet, Vicâde, (Bkz. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın, *el-Muknî fî Ulumi'l-Hadis* (Suûdî Arabistan: Dâru'l-Fevâzî li'n-Neşr, 1413), 1/334.

⁷⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerikandî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 1/203, 222.

⁷¹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 40.

halkayı eksiksiz zikretmiştir.⁷² Yine Ebû Hanife'ye ait bir görüşün naklinde de أبو يوسف → حاكم الشهيد şeklinde bir isnada yer vermiştir.⁷³ Herhangi bir sığa kullanmaksızın nakledilen rivayetlerin lüzumu halinde tekraren sahabe ile anılması da aslında onun hadislerin senetlerinden haberdar olduğu ancak eserlerinde bu detaya gerekmedikçe yer vermediği anlamına gelmektedir. Aynı şekilde rivayetlerin sık sık sıhhat bulunduğunun belirtilmesi, eser ismi zikredilmese de ilgili rivayetlerin sahih hadis kaynaklarında geçtiğinin ifade edilmesi ve hatta hadis olarak nakledilen “Yaşlı kadının dini üzere olun” rivayetinin aslında hadis olmadığına söylenmesi⁷⁴ hadis üzerinde kritik yapabilecek ciddi bir birikime işaret etmektedir. Bütün birikime rağmen isnad zikretmemeye yönelik bu tavır sadece Mâtürîdî kelamcılara özgü bir yaklaşım biçimi olarak da görülmemelidir. Zira hadis ve hadis usulü konuları ile ihtisas yapan isimlerin eserleri dışında fıkıh,⁷⁵ tasavvuf⁷⁶ ve İslam tarihi⁷⁷ gibi alanlarda ortaya konan çalışmalarda da aynı yaklaşım gözden kaçmamaktadır. "Ulûm-i Diniyye" adı verilen bu gibi ilim dallarının rivayet hususunda farklı metot ve sistemleri olduğu gibi özelde mezhep imamlarının da kendilerine özgü bir takım yaklaşım ve yöntemleri vardır. Bir fıkıhçının rivayete bakışıyla bir hadis âliminin bakışı arasında farkların bulunması kaçınılmazdır. Bu durum, her iki geleneğin ilmi maksat ve hedeflerinin birbirinden çok farklı olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁸ Hedeflerdeki bu farklılık zaman ve konjoktüre bağlı olarak aynı ilim geleneği içerisinde bile kendisini gösterebilir. Örneğin hadislerin tedvin dönemi sonrasında yaşayan ve hadis ilmi ile temâyüz etmiş olan Begavî (ö. 510/1116), mensubu bulunduğu Şâfiî geleneğe rağmen hadis metinlerinin üzerinde daha fazla durulması gerektiğine inanarak onları senetsiz bir şekilde rivayet etme uygulamasını başlatmıştır.⁷⁹ Daha önceki dönemlerde de muhtemelen isnad ve kitabet sisteminin tam olarak kemale ermemesinden kaynaklı, isnad ve isnadda kullanılan lafızlara yer verilmediği görülmektedir. Örneğin Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) ait *Fedâilü Mekke*; Âbid b. Şeriyye el-Curhumî'ye (ö. 67/686) ait *Ahbâru'l-Yeman ve Eşâruhâ ve Ensâbuhâ*; Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732) ait *Kitâbü't-Tican* gibi eserlerde pek çok hadise rastlanmasına karşın bu nakillerde isnad ve hadis lafızlarına yer verilmemiştir.⁸⁰

⁷² Sâbûnî; *el-Kifâye*, 370. (Kaynaklarda bulamadığımız bu isnad, Ebû Abdullah b. Ebû Hafs el-Kebîr→babasından→Muhammed b. Hasan→Ebû Hânife→Alkâme→Yahya b. Ma'mer→İbn Ömer→Hz. Peygamber şeklindedir.

⁷³ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 347.

⁷⁴ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 42, 157, 380.

⁷⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Sabri Çap, “Fıkhi İhtilaflarda İsnadsız Rivâyetlerin Rolü, Sübhaneke Duasındaki “ve Celle Senâûke” Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (2016), 239-283.

⁷⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Necmettin Şeker, “İlk Dönem Tasavvuf Erbâbının Hadis İlmine Yaklaşımı”, *Ekev Akademi Dergisi* 53 (2012), 116.

⁷⁷ Ali Çelik, Tarih Yazıcılığında "İsnad"ın Kullanılışı ya da "Rivâyetçi Metod", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2003), 16.

⁷⁸ Zâkir Kâdirî Ugan, *Dinî Rivâyetler*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (2002), 215.

⁷⁹ Ali Eroğlu, *Müfessir Begavî, Hayatı ve Tefsîrindeki Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1987), 323-329.

⁸⁰ M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 65.

Oysaki Muhammed b. Sirin'in (ö. 110/728) "Başlangıçta sened sormuyorlardı, fitne zuhur edince 'Hadis aldığımız kimselerin isimlerini söyleyiniz' demeye başladılar."⁸¹ sözünden hareketle pek çokları tarafından Hz. Osman'ın şehadetine kadar götürülebilen süreç sonrasında, hadis uleması isnad sorma ve nakletme hususunda diğer ilim dalları salıklarına göre çok daha hassas davranmışlardır.⁸² Bütün bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda isnad tatbiki açısından hadisçilerle genelde diğer disiplinler, özelde ise Mâtürîdiyye temsilcisi Nureddin es-Sâbûnî arasında büyük bir farklılık olduğu söylenebilir. Sâbûnî'nin eserleri ile aynı bölgede yazılan hadis kitapları arasında bir karşılaştırma yapıldığında bu fark daha da belirginleşmektedir. Zira onun yaşamış olduğu Buharâ ve Semerkant şehirleri civarında yetişen Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892) ve Dârimî (ö. 255/869) gibi isimlerin eserlerinde müellifin aksine isnadın azâmi derecede dikkate alındığı görünmektedir. Bundan dolayıdır ki Sâbûnî'nin isnad hususunda tavrının yöresel bir gelenekten öte hadisçi olmamasından kaynaklandığını söylemek daha doğru olacaktır. Sonuç olarak Sâbûnî'nin isnad ile olan ilişkisi, hadis ilimleri dışında ihtisas yapan âlimlerin genel tavrına son derece uygun düşmektedir.

Öte yandan eserlerinde bol miktarda yer verilen hadislerden yola çıkarak Sâbûnî'nin hadis usulü mükteşebatından habersiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira onun rivayetleri kullanma biçimi, bir rivayetin nasıl elde edildiği ve haberleri aktarırken hangi rivayet sigaları kullanıldığına dair bol miktarda malzeme sunması, bu alanda ciddi bir usul bilgisi olduğunu göstermektedir.

Sâbûnî'nin hadis rivayeti esnasında kullandığı sigâ ve lafızlara geçmeden önce onun hadis ve benzer içerikli kavramlar hakkında zihninde oluşan muhtevadan bahsetmekte yarar vardır. Hadisin neliğine yönelik yığınla farklı görüş bir tarafa bırakılacak olursa günümüzde başta hadisçilerden olmak üzere pek çok çevre tarafından üzerinde ittifak edilmiş ortak bir hadis tanımı mevcuttur. Bu tanıma göre hadis, söz, fiil ve takrirlerinden müteşekkil olmak üzere Hz. Peygamber, sahabe ve tabiine atfedilen her şeydir. Bununla beraber son dönem hadis usulü kitaplarında farklı anlamlarda kullanılmalarının yanı sıra sünnet, haber ve eser gibi lafızlar da aynı ihtivayı karşılamak için kullanılmıştır.⁸³ Bu sözcüklere yüklenen manaların ortak bir paydada buluştuğuna yönelik kanaatten müellifimiz de varestede kalmamıştır. Zira o, eserlerinde yüklü miktarda ihtiva ettiği rivayet malzemelerini hadis, sünnet, haber ve eser gibi lafızlar üzerinden sunmaktadır. Örneğin, Allah'ın ahirette görülebileceği konusunda yer verdiği "Muhakkak ki siz on dördündeki ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz"⁸⁴ rivayetini "Hadis-i Şerif" şeklinde sıfat tamlaması terkibi ile veren Sâbûnî,

⁸¹ Arif Ulu, "Önceleri İsnaddan Sormazlardı..." Rivâyetinin Senedi Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 19-46.

⁸² Hüseyin Kahraman, *Mâtürîdîlik'te Hadis Kültürü*, 49-54.

⁸³ Çakan, *Hadis Usûlü*, 25-28; Yücel, *Hadis Usûlü*, 33-47.

⁸⁴ Buhârî, "Tevhîd", 24.

“Bugün yüz kadını dolaşacağım. Hepsi de Allah yolunda cihad edecek süvariler olacak” rivayetini Ebû Hüreyre’nin aktardığı bir “haber” diyerek takdim etmektedir.⁸⁵ Yine “Dua bana salât edilmediğinde yükselmez” rivayetini “eser” olarak tanımlayan Sâbûnî,⁸⁶ râşid halifelerin efdaliyet sıralaması ile ilgili yaptığı değerlendirmede halifelerin sıralarının faziletleri doğrultusunda olduğunu ve bu husustaki bütün eser ve haberlerin vakaya uygun düştüğünü ifade ederken aslında eser ve haber kavramlarını aynı anlamda kullanmıştır.⁸⁷ Fakat bu ıstılahların, Sâbûnî tarafından sahabe veya tabiîne izafe edilen rivayetlerde kullanımına rastlanılmamıştır. Eserlerinde çok sayıda sahabe ve tabiîn sözüne yer vermek suretiyle onların beyanlarını kayda değer bulsa da bu malzemeyi Hz. Peygamber’e nispet edilen sözlerden ayırmış ve onlara daha aşağıda bir kıymet takdir etmiştir. Diğer bir ifade ile Sâbûnî, hadis, sünnet, haber ve eser gibi Hz. Peygamber, sahabe ve tabiînin sözlerini karşılamak için kullanılan ifadeleri yalnızca Hz. Peygamber’e hasretmiş olup mevkuf ve maktu gibi hadis türlerine hiç temas etmemiştir. Zira Hz. Peygamber’e izafe edilen bir söz rivayet edilirken hadis, haber ve eser gibi ifadeler kullanılırken, sahabe söz konusu olduğunda söz sahibinin isminin anılmasıyla iktifa edilmiştir. Dolayısıyla Sâbûnî’nin, bu ıstılahların kişilere nispetinde fark gördüğünü, mutlak olarak kullandığında ise kastının Hz. Peygamber olduğunu söylemek mümkündür.

Sâbûnî’nin rivayet metotlarından en dikkat çeken husus, bir hadisi senet kullanmaksızın doğrudan haberin isnad edildiği şahsa dayandırmasıdır. Ancak yer yer bilhassa merfu hadislerin naklinde, sahabe ravinin ismine de yer vermektedir.⁸⁸ Meselenin sübutunda rivayet kaynakları daha fazla önem kazandığında ise hadis malzemesi ile ilgili malumatın ciddi bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin Cibril hadisi ile ilgili pek çok rivayet tarikinden bahseden Sâbûnî, bu rivayetlerin aralarında lafız farklılığına dikkat çekmiştir. Yine, Allah’ın ahirette görünmesiyle ilgili hadisin yirmi bir sahabe tarafından nakledildiğini belirterek hadis üzerinde tahriç çalışması yaptığını göstermiştir.⁸⁹ Zira hadis üzerinde yoğunlaşma gerektiren bu çaba olmaksızın böyle bir malumata erişilmesi mümkün değildir.

Sâbûnî’nin rivayet ettiği hadislerin hangi yöntemle elde ettiğinden ve bu haberleri nakledeken kullandığı rivayet sigaları ile ilgili özel bir usulü olduğundan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Herhangi bir siga kullanmaksızın ve sanki müellifin sözü gibi kaydedilerek naklettiği rivayetler⁹⁰ bir tarafa bırakıldığında hadis literatürünün benimsediği cezm ve temriz sigaları olarak bilinen vecihler ağırlık kazanmaktadır. Bu vecihlerden en çok kullanılanlar "رَوَى، قَالَ، أَخْبَرْنَا، يَقُولُ، قِيلَ، رَوَى،" sigaları olmuştur. Hadisler, ilmü’r-rivayetin teşekkülü esnasında “an fılan”

⁸⁵ Buhârî, “Cihad”, 23.

⁸⁶ Sâbûnî, *el-Müntekâ*, 279.

⁸⁷ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 232; *el-Müntekâ*, 283.

⁸⁸ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 156, 157, 166; *el-Bidâye*, 40.

⁸⁹ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 159.

⁹⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 29.

⁹¹ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 44, 45, 78, 118, 201, 221.

kalıbıyla başlayarak süreç içerisinde sözün sıhhati hakkında bilgi veren söz öbekleri ile nakledilmeye başlanmıştır. Sıhhat yönünden en güçlü rivayetleri içerdiği kabul edilen “haddesena” ve “ahberana” kalıplarına karşın şüpheyle yaklaşmayı tembihleyen “ruviye” ve “zükira” gibi kalıplar kullanılmıştır. Ancak müellifin hadis nakillerinde kullandığı rivayet sigalarının böyle bir misyonu olduğunu söylemek çok güçtür. Çünkü en sahih kabul edilen hadislerle problemleri rivayetlerin aynı lafızlarla nakledilmesi sık rastlanan bir olgudur. Örneğin münekkitler tarafından çok ağır ithamlara maruz bırakılan⁹² “Beni Allah’a yaklaştıran ilmimin artmadığı bir gün yaşayacak olsam, o günü hayırla geçirilmeyen bir gün sayarım”⁹³ rivayeti ile müttetekun aleyh seviyesinde görülen “Bütün Peygamberler kendi kavimlerine gönderilmiştir. Ben ise bütün insanlığa gönderildim”⁹⁴ rivayetleri ortak lafız olan “kâle” sözcüğü ile nakledilmiştir. “Kâle” ve “Kîle” lafızları istisna tutulacak olursa sözü edilen vecihlerin yalnızca merfu hadisler için kullanıldığının altını çizmekte fayda vardır. Zira o, mevkuf ve maktu haberleri doğrudan sözün sahibine izafe etmektedir.

Öte yandan Sâbûnî’nin eserlerinde her ne kadar bir hadisçiye yahut eserine teması bulunmasa da hadis usulü yöntem ve ıstılahlarına ciddi bir vukufiyetinden söz edilebilir. Örneğin bu eserlerde pek çok hadis ihtisar ve takti yöntemleri ile nakledilmiştir. İhtisar, hadis usulünde, rivayetin ihtiva ettiği mananın daha az kelime ile nakledilmesi; takti ise hadisin yalnızca konuyla ilişkili kısmının rivayet edilmesidir. Her iki yöntem de hadisçiler tarafından caiz görülmüş ve sıklıkla uygulanmıştır.⁹⁵ Aslına bakarsak hadisçilerin bir konu hakkında verilmek istenen mesajın tesirini artırmak ve konu bütünlüğünü sağlamak için uyguladığı ihtisar yöntemi birkaç rivayet dışında Sâbûnî’nin bütün nakillerinde görülebilmektedir. Aynı şekilde bir hadisin “İlmin Gerekliliği”, “İmanın Hakikati” ve “Kaza ve Kadere İman” konularında farklı kısımlarının nakledilmesi Sâbûnî’nin takti yöntemini de etkili ve doğru bir şekilde kullandığını göstermektedir.⁹⁶ Ancak, onun bu kullanımı hadisçilerin kullanımı ile büsbütün aynı değildir. Nitekim hadisçiler bu tür bir uygulamaya tam senedi başka bir babda nakledilen bir hadis hakkında tekrara düşmeme kaygısıyla başvurmuşlardır.⁹⁷ Yine hadisçiler tarafından şöhret kazanmış rivayetlerin örneğin “Maden hadisi”, “Niyet Hadisi” ve “Seyyidü’l-İstifâr hadisi” gibi belli isimlerle anılması bu ilimde temayüz etmiş yöntemlerden biridir.⁹⁸ Sâbûnî’nin “Cibril hadisi”, “rü’yet hadisi” gibi isimlendirmelere sıklıkla yer verdiği göz önünde bulundurulursa ilgili rivayetlerin şöhretini vurgulamada kullandığı bu yöntemi hadisçilerden öğrendiği söylenebilir.⁹⁹

⁹² Ebü’l-Fazl İbnü’l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî İbnü’l-Kayserânî, *Zahîretü’l-Huffâz el-muhrec ale’l-hurûf ve’l-elfâz*, thk. Abdurrahman el-Feryevâî (Riyad: Dâru’s-Selef, 1996/1416), 1/263.

⁹³ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 100.

⁹⁴ Buhârî, “Salât”, 55; Müslim, “Mesâcid”, 3.

⁹⁵ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 397, 399.

⁹⁶ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 44, 321, 355.

⁹⁷ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 398.

⁹⁸ Buhârî, “Deavât”, 2; “Bed’ü’l-Vahy”; Müslim, “Birr”, 160.

⁹⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 94.

Sâbûnî'nin hadis usulü ile meşgul olduğunu gösteren bir diğer unsur ise onun bu ilmin ıstılahları olan meşhur ve müstefiz, cerh ve ta'dil, ahad, mütevatir, müsned, sahih, hasen, sakîm, zayıf, garib ve merfu gibi kavramları önemsiyor oluşudur. Ona göre bu ıstılahlar Hz. Peygamber ve sahabe döneminden sonra ortaya çıkmasına karşın dönemin zuhur eden fitne ve bidatlerine karşı çıkmak ve hadisler üzerindeki kuşkuları gidermek üzere ümmetin ihdas ettiği çok lüzumlu bir birikimdir.¹⁰⁰ Sâbûnî bu birikim hakkında bir hadisin bulunmadığını da ifade etmiştir. Zaten o, başka meseleler hakkında da "bu konuda bir hadis yoktur" cümlesini söylemek suretiyle hadis kaynaklarına vukûfiyetini göstermektedir.¹⁰¹

Sâbûnî, hadis literatürünün mü'minlerin ihtiyacını karşılamada çok önemli bir boşluğu doldurduğunu söylemektedir. Bu literatüre ait pek çok veriyi kullandığına daha önce de temas etmiştik. Ancak bir kelamcı olması ve hadisçilerden farklı bir geleneğe mensup olması gibi durumlar onun hadis literatüründen farklı bir takım kavram ve terimler kullanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Sâbûnî'nin usulü hadis geleneğinden farklı olarak telakki ettiği en bariz ıstılah hiç şüphesiz "meşhur" kavramıdır. Meşhur hadis, hadis ıstılahında her tabakada en az üç kişinin rivayet ettiği bir ahad hadis çeşididir ve tevatür seviyesine ulaşmamış en güçlü ahad hadisler için kullanılır.¹⁰² Ancak müellifin sık sık vurgu yaptığı meşhur kavramını bu bağlamdan biraz daha farklı kullanmaktadır. Ona göre meşhur hadis, müstefizle eş anlamlı olup ahad hadis üzerinde, mütevatir hadisin ise altında bir seviyede ilim ifade etmektedir. Dolayısıyla ahad hadisler bir araya geldiğinde öncelikle şöhret seviyesine ulaşır. Ancak hadis malzemesi daha da kuvvet kazandığında ise bu ittifak, tevatür ismiyle anılır. Ayrıca Sâbûnî, mütevatir gibi olmasa da meşhur hadisin de kesin bilgi ifade ettiğini ve inkârı durumunda kişinin sapkın ve bid'atçı olacağını iddia etmiştir.¹⁰³ Halbuki günümüz hadis usulünde meşhur hadis, ahad hadis türlerinden birisi sayılmasından ötürü kesin bilgi ifade etmez ve reddi durumunda da kişiyi sapık ya da bidat ehli yapmaz.¹⁰⁴ Onun bu tutumu, muhtemeldir ki yaşadığı ve ilmen beslendiği çevrenin kendisinin de mensubu bulunduğu Hanefî fıkıh ekolü tarafından şekillendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Zira Hanefî fukahası meşhur hadisi, mütevatir hadisten daha aşağı ancak ahad hadisten daha yukarda bir seviyede görmüşlerdir.¹⁰⁵ Bununla birlikte sonraki devir Hanefî fıkıhçıları meşhur haberi, mütevatir haberler gibi makbullüğü kesin olan hadisler içerisinde değerlendirmişlerdir. Bu itibarla Hanefiler bunu, müstefiz haber olarak da isimlendirmişlerdir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 41,42, 321, 327; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 40.

¹⁰¹ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 40,41.

¹⁰² Yücel, *Hadis Usûlü*, 161.

¹⁰³ Sâbûnî, *el-Kifâye*, 344.

¹⁰⁴ Ali Osman Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinden Haber-i vahidlerin İtikâdi ve Teşrî yönden Değeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 74-76.

¹⁰⁵ Yunus Apaydın, "Meşhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 39/368.

¹⁰⁶ İbrahim Sağlam, "Hadis Usûlü Açısından Meşhur ve Müştehir Hadis", *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 459.

Sonuç

İslam kültür ve medeniyeti kapsamında ortaya çıkan pek çok ilim dalı İslam'ın mesajını daha iyi anlama gayesine hizmet etmiştir. Her birinin neşet ettiği kaynağın aynı olması göz önünde bulundurulduğunda birçok açıdan benzerlikler ihtiva etmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bununla birlikte bütün disiplinlerin özgül bir takım yöntem ve usulleri bulunmaktadır. Bu ilim dalları kendilerine mahsus inanç ve amel üzerine doktrinler geliştirerek beşeri ihtiyaçlar çerçevesinde çeşitli güncellemelerle zamanın ve mekânın değişmesine rağmen geçerliliklerini sürdürebilmişlerdir. Bu geçerliliği koruma kaygısı, ilim erbabını bazen kendi geleneklerinin kabulleri dışında davranmaya ve daha başka ilim dallarına yaklaşmaya sevk edebilmiştir.

Hiç şüphesiz Hanefî-Mâtürîdî ilim geleneğini diğer ekollerden ayıran en önemli özellik, bilgi kuramını yeniden yorumlamak sûretiyle İslam bilim ve düşünce tarihine yaptığı müspet katkılar olmuştur. Bu gelenek daha önce felsefecilerin akıl ve duyuyu merkeze alan yaklaşımlarına ilaveten haberi de bilgi kaynakları arasına dahil etmiştir. İmam Mâtürîdî'den sonra haberin bilgi kaynağı olduğu düşüncesi çok geniş tabanlı bir ilmi telakki olarak kendini göstermiş, bu noktada mezhebin sonraki dönem önderleri tarafından da ihmal edilmemiştir. Buna göre mucize ile desteklenmiş haber daima yakinî bilgi sunmaktadır. Bu bilginin bir âyet ile yahut mütevatir ve meşhur seviyesinde bir hadis kanalıyla gelmesi arasında bir fark yoktur. Bunun yanı sıra haber-i vâhidin itikatta ve üzerinde ittifak edilmiş beşeri ilimler aleyhinde delil olmayacağı kuralı dillendirilse de özellikle Kur'an'ın mücmelini tebyin etmede sık sık ahad haberlerden istifade edilmiştir.

Sâbûnî'nin bu geleneğe kattığı en önemli değerlerden birisi mütevatir haber tanımı olmuştur. Daha önce hadisçiler tarafından yapılan bu tanımın benimsenmesi, ekol içerisinde etraflı bir tanım bulunmayan mütevatir kavramını daha belirgin bir hale getirmiştir. Ravi sayısı ve yalan üzere bir araya gelememe özellikleri merkeze alınan bu tanımdan yola çıkarak Sâbûnî'nin, seleflerine göre ehl-i hadise daha yakın durduğu söylenebilir.

Mütevatir haberi, lafzî ve manevî olarak ikiye ayıran Sâbûnî, Kur'an-ı Kerim'i lafzî mütevatirin en yüksek tabakası olarak görürken aynı manaya işaret eden yeterli sayıdaki ahad rivayetlerin bileşkesinden oluşan unsuru da manevî mütevatir olarak tanımlamaktadır. Ahad haberlerin en güçlü formu sayılabilecek bu haber türü yine kesin bilgi ifade etmekte olup inanç esaslarıyla ilgili olduğunda inkârı küfrü gerektirmektedir. Zira bu tür bir haber ile âyetlerin ifade ettiği bilginin teşri değeri metlûv ve gayri metlûv tanımlamaları ile hemen hemen aynı görülmektedir.

Sâbûnî, hadislere isnat ettiği bu güçlü değer sebebiyle eserlerinde sıklıkla rivayet malzemesinden istifade etmiştir. Ancak o, hadisleri rivayet ederken ekolün genel tavrına uygun olarak sened zikretmeme keyfiyetine sadık kalmıştır. Onun hadis rivayetlerinde senede yer vermemiş olması, hadislerin senetlerini hiç bilmediği yahut isnad sistemine kıymet vermediği anlamında telakki

edilmemelidir. Onun bu tavrı Mâtürîdî kelamcılara özgü bir yaklaşım biçimi de değildir. Hadis nakli konusunda yapılabilecek her şeyin yapıldığına inanan bazı muhaddislerin dahi isnadı öncelemedikleri bilinmektedir. Bu çerçevede Sâbûnî'nin isnad hakkındaki tavrını tıpkı Begavî örneğinde olduğu gibi hadisçilerin çalışmalarına duyulan güvene hasredebiliriz.

Müellifin kelim geleneğine mensup bir isim olduğu göz önünde bulundurulduğunda elbette bazı yönleriyle hadisçilerden ayrılması beklenmektedir. Onun usulü'l-hadis geleneğinden farklı olarak telakki ettiği en bariz ıstılah hiç şüphesiz “meşhur” kavramıdır. Meşhur hadis, bir ahad hadis türüdür ve tevatür seviyesine ulaşmamış en güçlü ahad hadisler için kullanılır. Ancak müellifin sık sık vurgu yaptığı meşhur kavramını bu bağlamdan biraz daha farklı kullanmaktadır. Ona göre meşhur hadis, müstefizle eş anlamlı olup ahad hadisin üzerinde, mütevatir hadisin ise altında bir seviyede ilim ifade etmektedir. Dolayısıyla ahad hadisler bir araya geldiğinde öncelikle şöhret seviyesine ulaşır. Ancak hadis malzemesi daha da kuvvet kazandığında ise bu ittifak tevatür ismiyle anılır. Ayrıca Sâbûnî, mütevatir gibi olmasa da meşhur hadisin de kesin bilgi ifade ettiğini ve inkârı durumunda kişinin sapık ve mübtedi olacağını iddia etmiştir. Halbuki günümüz hadis usulünde meşhur hadis, ahad hadis türlerinden birisi sayılmasından ötürü kesin bilgi ifade etmez ve reddi durumunda da kişiyi ehl-i dalâl ya da müptedi yapmaz. Sâbûnî'nin bu tutumu, muhtemeldir ki yaşadığı ve ilmen beslendiği çevrenin kendisinin de mensubu bulunduğu Hanefî fıkıh ekolü tarafından şekillendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Mâtürîdî geleneğin ayırt edici kavramlarından birisi de haber-i sâdik olarak da adlandırılan haber-i resül mefhumudur. İmam Mâtürîdî'nin tanımına göre haber-i resül, mucize ile desteklendiğinde doğru bilgi sunması bakımından en açık bilgi kaynağıdır. Haber-i resülün bu tanımı ile Mâtürîdîler nazarında Kur'an ve sünnetin tamamını içeren bir bilgi kaynağı olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle haber-i resül kavramı usûlid-din geleneğine özgü nadir kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü üzere kelamî birikim içerisinde hadis usulünün etkinlik alanına girebilecek ve orijinal tabir olarak değerlendirilebilecek çok fazla unsur yer almamaktadır. Zaten müellifin de kelam sisteminde kullandığı hadislerin peygambere aidiyetini yine hadisçilerin kullandığı tabir ve yöntemler üzerinden betimlemektedir.

Sonuç olarak bu çalışma ile kelam ve hadis disiplinleri arasındaki ilmi münasebetin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaların devamı niteliğinde başta Mâtürîdî, Eş'arî ve Mu'tezile olmak üzere kelam ekollerinin temsilcileri olan âlimlerin hadisçiliklerinin ve hadis ilmi ile münasebetlerinin yeniden gözden geçirilmesi ve tetkik edilmesi isabetli olacaktır. Bu sayede hadis ve kelam ilimleri ile bu müktesebatın sahibi olan âlimlerin bilimsel karşılıkları tebarüz edecek ve karşımıza daha doğru bir tablo çıkacaktır.

Kaynaklar / References / المصادر

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şua'ıyb el-Arnâvut. vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, 1421/2001.
- Apaydın, Yunus. "Meşhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/368. Ankara: TDV yayınları, 2004.
- Askâlânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-Nazar*. Riyad: Mataatü's-Sefir, 1422.
- Atay, Hüseyin. "Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Bilgi Kuramı". *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu. 189. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Aydemir, Selahattin. "Ehl-i Rey Anlayışının Eleştirel Düşünceye Katkısı". *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*. ed. Mahsun Aytepe- Teceli Karasu. 497-522. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*. Medine: Mektebetü'l-İlmî, t.y.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çakan, İsmâil Lütfi. *Şekil ve Örneklerle Hadis Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Çakın, Kamil. "Ashâbu'l-Hadis Perspektifinden Ehl-i Sünnet". *Dini Araştırmalar Dergisi* 13/24 (2006), 13-26.
- Çakır, Furkan. "Türkiye'de İmam Mâtürîdî Üzerine Yazılan Akademik Makaleler". *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdî Literatürü*. 354-363. İstanbul: Endülüs, 1. Basım, 2018.
- Çap, Sabri. "Fıkhi İhtilaflarda İsnadsız Rivâyetlerin Rolü, Sübhaneke Duasındaki "Ve Celle Senâüke" Örneği". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2016), 239- 283.
- Çelik, Ali. "Tarih Yazıcılığında "İsnad"ın Kullanılışı ya da "Rivayetçi Metod"". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2003), 5-21.
- Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerîm. *Usûli'd-Din*. thk. Hans Peter Lenz. Kahire: el-Mektebü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003/1424.
- Eroğlu, Ali. *Müfessir Begavî, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsul*, thk. Tâhâ Cabir Feyyaz Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997/1418.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukrim el-Efriki el-Mısrî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru's-Sadr, 1414/1919.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafz Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed. *el-Muknî fi Ulumi'l-Hadis*. Suûdî Arabistan: Dâru'l-Fevâzî li'n-Neşr, 1413.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*. y.y: Dâru'l-Meârif, t.s.
- Kâdî Abdülcebâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebâr b. Ahmed. *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*. thk. Abdulkerim Osman. Kahire: Mektebetü'l-Vehibe, 1996.
- Kahraman, Hüseyin. *Mâtürîdîlik'te Hadis Kültürü*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Mevâhibu'l-Ledûniyye*. Kahire: Mektebetü't-Tevfikiyye, t.s.

- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs. *Nazmü'l-Mütenâsir fi Hadîsi'l-Mütevâtir*. thk. Şeref Hicâzî. Mısır: Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, t.s.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivâyet İlimlerinden Haber-i vahidlerin İtikâdi ve Teşri yönden Değeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Makdisî, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî. thk. Abdurrahman el-Feryevâî. 5 Cilt. *Zahîretü'l-Huffâz el-muhrec 'ale'l-hurûf ve'l-elfâz*. Riyad: Dâru's-Selef, 1996/1416.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. İskenderiyye: Dâru'l-Câmiati'l-Mısriyye, t.s.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1431/2010.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebîratü'l-Edille fi Usûli'd-Din*. thk. Muhammed el-Enver Hamid İsa. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2011.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Ahmed b. Mahmud b. Ebubekir. *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*. thk. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Ahmed b. Mahmud b. Ebubekir. *el-Kifâye fi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Aruçi. İstanbul: İSAM, 2013.
- Sağlam, İbrahim. "Hadis Usûlü Açısından Meşhur ve Müstehir Hadis". *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 451-480.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-Mugîs*. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi Teşri'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1982.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luğa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Tedribü'r-Râvi*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. y.y: Dâru't-Tayyibe, t.s.
- Şeker, Necmettin. "İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlimine Yaklaşımı", *Ekev Akademi Dergisi* 53 (2012), 111-130.
- Tahhan, Mahmud. *Teyşiru'l-Mustalahi'l-Hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevz'î, 1996.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh. *Şerhu'l-Âkâid*. Beyrut: Dâru İhyâ-i Türâsi'l-Arabî, 1436.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Beşar Avvad Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tuğlu, Nuri. "Mâtürîdîliğin Hadis Anlayışı", *Milel ve Nihal Dergisi* 7/2 (2010), 95-139.

Ugan, Zâkir Kâdirî. *Dinî Rivâyetler. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 207-257.

Ulu, Arif. ““Önceleri İsnaddan Sormazlardı...” Rivâyetinin Senedi Üzerine Bir İnceleme”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 19-46.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddin Osmân b. Alî b. Mihcen. *Tebyînü'l-Hakâik*. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1313.